

פרשת צו: אורחים לא צפויים

מעשה שהיה באדם המתגורר בסין ומארח בביתו אנשים בשבתות וחגים. לקראת חג הפסח הוא הזמין את חבריו וקנה עבורם מצות לליל-הסדר. כשעתיים לפני כניסת החג, הגיעו לביתו ארבעים מטיילים ישראלים המעוניינים לקיים את ליל-הסדר בביתו. המארח היה נבוך, הוא לא ציפה לכמות כזו של אורחים שלא הכין עבורם מצות. כעת עליו לבחור בין שתי אפשרויות - לתת את המצות רק למי שהזמין, והמטיילים לא יאכלו מצות כלל, או לחלק את המצות בין כל האורחים, אבל במקרה זה כל אורח יקבל רק חצי משיעור האכילה של המצה.¹

בפרשת השבוע נאמר: "דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר כָּל חֶלֶב שֹׁר וְכֶשֶׂב וְעֵז לֹא תֹאכְלוּ".² מפסוק זה למד רבי יוחנן שחצי שיעור אסור מהתורה.³ כלומר, אדם שיאכל מאכל האסור מהתורה כמו נבילה, ייענש רק אם הוא אכל ממנה שיעור כזית. אבל אם אכל חצי משיעור זה, אמנם הוא לא ייענש אך הוא עבר על איסור שכן חצי שיעור אסור מהתורה. כאמור, המקור לדבריו של רבי יוחנן הוא מהפסוק "כָּל חֶלֶב שֹׁר וְכֶשֶׂב וְעֵז לֹא תֹאכְלוּ", כאשר המילה 'כל' מורה שיש איסור על אכילת חֶלֶב גם כשהוא פחות משיעור אכילה.

הגמרא מסבירה את טעמו של רבי יוחנן שחצי שיעור אסור מהתורה, "כיון דחזי לאיצטרופי איסורא קא אכיל". את משמעות הנימוק ניתן להבין בשתי צורות - כיון שחצי שיעור יכול להצטרף בהמשך לשיעור שלם, לכן אסרה התורה אף חצי שיעור כגדר וסייג לא להגיע לידי צירוף וחוב. אך אפשר להבין אחרת, מכך שהתורה הענישה על שיעור שלם, משמע שבכל חלק של השיעור יש שרידים של איסור. לדוגמה: כוס רעל, השותה את כולה ימות, אך השותה את חצייה יהיה חולה כי למרות ששתה פחות מכל-מקום חומר האיסור קיים גם בכמות הקטנה.⁴

שאלת המבחן בין שני הסברים אלו היא מה דין האוכל חצי שיעור ברגע האחרון של יום הכיפורים, או האוכל חצי שיעור חמץ בסיום היום האחרון של פסח - אם הנימוק שאסור לאכול חצי שיעור משום חשש שמא יצטרף עוד חצי לכדי שיעור שלם, הרי במקרים אלו אין חשש צירוף, כי כבר ייצא יום הכיפורים ויסיימו חג הפסח ואין עוד אכילה.⁵ אך אם יש איסור עצמי בחצי שיעור, אזי יש לאסור גם במקרים אלו.⁶

כאמור, דברים אלו נאמרו ביחס לחצי שיעור באיסורים, אך האם יש מושג כזה גם ביחס לקיום מצוות? כלומר, האם יש מצווה בקיום חצי משיעור המצווה?

יתכן והתשובה לכך נעוצה במשמעות 'חזי לאיצטרופי', אם הכוונה היא לצירוף עתידי בפועל, הרי שאין משמעות לחצי מצווה בפני עצמה, אלא רק אם האדם יצרף לה את חלקה. אך אם הכוונה שיש משמעות לחצי שיעור בפני עצמו גם ללא צירוף מעשי בפועל, יתכן שיש קיום מצווה בחצי משיעור גם כשאין יכול צירוף מעשית.

דוגמה יפה להתלבטות זו מצויה בדברי הרב יוסף חיים מבגדד, 'הבן איש חי'.⁷ הוא מסתפק האם אפשר לקיים מצווה באתרוג ששיעורו קטן מכביצה, היינו שיש בו רק חצי שיעור. לדבריו, מצד אחד לא ניתן להשלים את שיעור האתרוג, שכן הוא לא יגדל עוד, ואין כאן 'חזי לאיצטרופי' בפועל וא"כ אין כלל קיום מצווה בחצי שיעור אתרוג. אך מיד המשיך וטען, שאם הכוונה 'חזי לאיצטרופי' כסימן לכך שיש בחצי מהשיעור חלק מהשיעור השלם גם ללא יכולת צירוף מעשית, אזי יש קצת מצווה בנטילת אתרוג קטן.

¹ שו"ת מזרח שמש (ח"א סימן יג).

² ויקרא (ז, כג).

³ יומא (עד ע"א). רמב"ם (הל' שביתת עשור פ"ב ה"ג); שולחן ערוך (או"ח סימן תריב סעיף ה).

⁴ ראו: לקח טוב (כלל ח); מפענח צפונות (פרק יא סימן ד).

⁵ הרב יחזקאל לנדא (צל"ח, פסחים מד ע"א, על תוספות ד"ה לענין; שו"ת נודע ביהודה, תניינא או"ח סימן נג); הרב אריה לייב גינצבורג (שאגת אריה, סימן פא; גבורות ארי, יומא עד ע"א); שו"ת רבי עקיבא איגר (סימן קנד), אך סיים שדין זה צריך עיון.

⁶ הרב אלחנן וסרמן (קובץ שעורים, בבא בתרא אות שסז; קובץ שמועות, חולין אות מה); מקראי קודש (ימים נוראים, סימן מ); אבי עזרי (הל' שבועות פ"ד ה"א).

⁷ שו"ת תורה לשמה (סימן קלו).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הפוסקים נחלקו בשאלה זו ביחס למצוות אכילת מצה בליל-הסדר, במי שאין לו אלא חצי כזית מצה, האם הוא מחויב לאכול חצי כזית זה ולקיים בכך מצווה, כשם שיש איסור באכילת חצי שיעור כן יש מצווה באכילת חצי שיעור. או שמא, רק באיסורים נאמר כלל זה אך במצוות אין כל מצווה לאכול חצי שיעור ואינו חייב לאכול חצי כזית מצה?⁸ יש הסוברים שאין כל מצווה באכילת מצה הפחותה משיעור שלם,⁹ כאשר את שיטתם הסביר הרב חיים הלברשטאם מצאנז,¹⁰ שכל עוד האדם לא השלים בפועל את החצי השני של המצה, אין כל משמעות לאכילת החצי הראשון.¹¹ אולם יש הסוברים שאף אם האדם לא יכול להשלים את החצי השני של המצה, ואין לו יכולת צירוף מעשית, מכל-מקום מצווה עליו לאכול את החצי מצה ומקיים בכך מצווה מהתורה.¹² החיד"א¹³ הסביר שיטה זו, כשם שיש איסור תורה באכילת חצי שיעור איסור, כך יש מצווה באכילת חצי שיעור מצה, שכן "מידה טובה מרובה ממידת פורענות, ואם ענוש ייענש באכילת חצי שיעור איסור, הדברים קל-וחומר דהקב"ה קובע לו שכר באוכל חצי שיעור מאכילת מצה כשאין בידו לקיים המצווה בשלמות".¹⁴

לאור שיטה זו, כתב הרב יוסף חיים מבגדד¹⁵ שאדם חולה שהרופא ציווה עליו לא לאכול שיעור שלם של מצה וכן לא לשתות ארבע כוסות בליל-הסדר, אמנם ישמע לרופא לא לאכול ולשתות שיעור שלם, אך מצווה עליו לאכול ולשתות חצי מהשיעור, שכן יש מצווה בחצי משיעור המצווה. לאור זאת, כתב הרב יוסף טוב אלגאזי¹⁶ שאם אין לאבא חמישה סלעים לפדיון הבן, יש לו מצווה לפדות את בנו גם בפחות משיעור זה, שכן יש מצווה גם בחצי משיעור המצווה. נשוב לשאלה בה פתחנו, כשהגיעו אורחים בליל-הסדר ואין מספיק מצות לכל האורחים, האם רק מי שהזמין מראש יקבל מצות, או שעלינו לחלוק את המצות בין כל האורחים וכל אחד מהם יאכל רק חצי משיעור המצווה? שאלה דומה מובאת בשערי תשובה¹⁷ במקרה ששני אנשים היו כלואים בבית-הסוהר ואין להם אלא כזית אחד של מצה. האם רק אחד מהם יאכל את המצה ויקיים את המצווה, או שמא יחצו את המצה לשני חלקים וכל אחד יאכל חצי משיעור המצווה? לדבריו, יש להכריע כפי השיטה הסוברת שיש מצווה בחצי שיעור, ועליהם לחלק את המצה לשני חלקים וכל אחד יאכל חצי משיעור ומקיים בכך מצווה, מאשר רק אחד יקיים מצווה וחברו לא יקיים כלל. אך כאן העלו הפוסקים שאלה מעניינת, אמנם האדם יאכל חצי משיעור המצה ויקיים בכך מצווה, אבל כיצד הוא יברך, הרי אינו יכול לברך 'על אכילת מצה' משום שאכילה היא בשיעור שלם והוא אוכל רק חצי משיעור?¹⁸ ואכן, כתב הרב יהודה אַסאד¹⁹ שיברך 'על מצוות מצה'.

הצעה מעניינת כתב בשו"ת אבני נזר,²⁰ שלפני שאוכל את חצי שיעור המצה יקרא את דברי הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה, שם נאמרה הברכה על אכילת מצה, ומיד לאחר מכן יאכל את חצי שיעור המצה שיש לו.

⁸ מנחת חינוך (מצווה י אות א [ב] ד"ה ואם אין לו); יד המלך (הלי חמץ ומצה פ"ו ה"א). ראו גם: מנחת חינוך (מצווה ו אות א ד"ה ואם אין לו) ביחס לאכילת חצי שיעור מקורבן פסח.

⁹ משנה למלך (הלי חמץ ומצה פ"א ה"ז); תוספות ישנים (יומא לט ע"א); שו"ת חתם סופר (או"ח סימן קמ); שו"ת כתב סופר (או"ח סימן צו אות ג); הרב אריה לייב צינץ (הגדה של פסח ברכת השיר, עמוד 11); שו"ת שבות יעקב (ח"ב סימן יח); מהרי"ל דיסקין (פסיקם סימן ד).

¹⁰ שו"ת דברי חיים (ח"א או"ח סימן כה).

¹¹ אך מכל-מקום יש בכך מצווה מדרבנן, ראו: חלקת יואב (ח"א יו"ד סימן ט ד"ה ובמה שחקרו); שו"ת תורה לשמה (סימן קלו); החיד"א (שו"ת חיים שאל, ח"א סימן ד).

¹² חכמת שלמה (או"ח סימן תעה ס"ק ה); מהרי"ט אלגאזי (הלי חלה דף כד ע"א אות ב ס"ק יד; הלי בכורות פ"ח אות פא, סה ע"א).

¹³ ברכי יוסף (או"ח סימן תפב אות ד); מחזיק ברכה (או"ח סימן תעה אות ה ד"ה ולי ההדיוט).

¹⁴ ראו מה שהעיר חקרי לב (או"ח סימן צו), שמשום קל-וחומר אין לחייב בחצי שיעור מצווה שהרי אין מזהירים מן הדין גם בעשה. בהגהות לברכי יוסף (או"ח סימן תפב אות ד) כתב שאין כוונת החיד"א שנלמד מן הדין אלא הכוונה היא שדין חצי שיעור בעשה וחצי שיעור בלא-תעשה שווה, והסברא מורה כן מקל-וחומר.

¹⁵ שו"ת רב פעלים (ח"ג או"ח סימן לב).

¹⁶ מהרי"ט אלגאזי (הלי בכורות פ"ח אות פא, סה ע"א).

¹⁷ שערי תשובה (או"ח סימן תפב).

¹⁸ שו"ת תורה לשמה (סימן קלו): "הסברה מחייבת שיש בזה קצת מצווה וצריך לאכלו, ורק לא יברך על אכילת מצה".

¹⁹ שו"ת יהודה יעלה (סימן קלו).

²⁰ שו"ת אבני נזר (או"ח סימן שפג אות יא).